

Наталка Сняданко ДІДОВА ІСТОРІЯ

(Наталка Сняданко. *Сезонний розпродаж блондинок*. Львів: Лілея-НВ, 2005. стор. 5–20)

Коли у мого діда з'являється сентиментальний настрій, він, як це часто буває зі старшими людьми, починає оповідати щоразу одну і ту ж історію, але історія ця, попри сталий сюжет, щоразу набуває нових трактувань і деталей, нових точок зору і подробиць, які раптом стали важливими, хоча раніше такими не видавалися, і у повторюваності певних епізодів теж є своя логіка, свій ритм, своя монотонна інспірація, як у молитві чи пісні. Крім нас із ним, цього, здається, ніхто не помічає, і щоразу ці напади сентиментальності, а вони переважно стають частиною традиційних родинних чи церковних свят і пов'язаних із цим щедрих застіль¹, супроводжуються висловленням² невдоволення з боку інших членів родини: «Знову ці набридлі спогади. Всі вже знають напам'ять!»

Але вони помиляються, бо не можуть знати напам'ять того, що навіть у спогадах самого діда, очевидця й учасника подій, не має єдиного трактування, єдиної версії, єдиного ставлення. Бо справжня сутність³ і таємнича загадковість цієї історії, як і кожної справжньої історії, полягає саме в дрібницях, незначних, на перший погляд, нюансах, які при детальнішому розгляді відкривають цілком несподіваний ракурс⁴.

Але спершу невеликий відступ. Якщо хочете, можете вважати його ліричним. Про конфлікт батьків і дітей згадують часто. Цей банальний і досить поширений у нашому побуті на всіх його соціальних шаблонах феномен не втрачає своєї загадковості (чи, якщо бажаєте, загадковості⁵) від того, що його так багато разів описано, досліджено, обговорено, пережито. Можливо, саме через цю свою таку глибоку вкоріненість у повсякдення. Настільки глибоку, що вона вже втратила свою логічну, себто придуману людьми мотивацію, тобто відповідь на безглузде запитання: «А чому?». А чому стіл називається саме столом, а не, наприклад, стільцем? Жоден мовознавець не наважиться пояснити вам цієї етимології, проте спитайте у нього про походження слова «термодинаміка», не кажучи вже про «постструктуралізм», «гендер», «дискурс», «метамову», «лімінальність» чи «андроген». Що простішими є речі, то важче охопити їх законами зарозумілої людської логіки.

Але наскільки часто згадують про конфлікт батьків і дітей, настільки ж рідко ви зустрінете де-небудь у науковій праці чи художньому творі згадку про конфлікт дідуся й онука, бабусі й онуки, дідуся-бабусі з онуками. Чомусь відсутнє в українській мові навіть слово, яке позначало б множину дідуся і бабусі, те, що об'єднує їх у спільне поняття. Може, тому, що вони вже перестали утворювати в нашій свідомості таку єдність, виконавши свою функцію продовження роду і навіки передавши її своїм нащадкам, тобто дітям, що поволі стають батьками, а далі просто дідусями і бабусями, або дідусями і бабусями. Але кожне покоління

¹ Genitive plural. Порівняй із попереднім прикметником. Застілля.

² Instrumental case!

³ Сутність. Суть, найголовніше, те, що основне в чомусь.

⁴ Перспектива, кут зору.

⁵ Загадковості vs. загадковости. Два варіанти правопису. ЗагадковостИ = “Харківський”

самотнє у цих перетвореннях і не творить поняття, яке дозволяло б так само лаконічно окреслити їх протистояння⁶ з онуками, як красивий термін «конфлікт батьків і дітей». А можливо, такого поняття не існує тому, що не існує самого конфлікту між дідусем-бабусею й онуками? Тобто, звичайно, трапляються локальні конфлікти між окремо взятими дідусями та їх окремо ж узятими дружинами і їхніми нащадками, а точніше, нащадками їхніх нащадків, і причини для цього щоразу так само локальні, конкретні і чітко визначені. Як-от розбиті тарілки, розквашені носи, чи виїдені без дозволу залишки варення у прихованому за склом кренеса слоїку (чи, якщо хочете, у прихованій за склом буфета банці, хоча дискусія про милозвучність останньої фрази — це окрема дискусія, яка не стосується конфлікту батьків і дітей, не кажучи вже про онуків).

Але це не рахується. Відсутній глобальний, повторюваний з покоління в покоління і неминучий конфлікт без конкретно визначеної причини, а натомість з масою складних пояснень, придуманих філософами і психологами. Типу «Едіпів комплекс», «криза середнього віку» чи «самотність індивідуума у постіндустріальному суспільстві». А мова — панна надто прагматична і скрупульозна, аби творити нові слова, не знаючи їх точного призначення. Все непотрібне в ній тут же вимирає. Чи означає це, що незабаром із багатьох європейських мов зникнуть слова *grandparents*, *Grosseltern*, *abuelos*, *grand-parents*? А можливо, це означає, що незабаром у нашій мові з'явиться нове слово? Чи це нічого не означає і пояснити цей феномен так само неможливо з точки зору зарозумілої людської логіки, як пояснити з точки зору традиційної етимології, чому по-українському стіл називається саме столом, а не, наприклад, *the table-ом* чи *der Tisch-ем*, *la mesa-ою* чи ще якимось інакше, наприклад, стільчиком чи хідником.

Мудрість старших людей, а в уявленні кожної людини старші — це в першу чергу власні дідусь і бабуся, полягає у відсутності в них бажання пояснювати дійсність та наявності вміння сприймати речі такими, як вони є, ні на що не нарікаючи і не заглиблюючись у безглузді запитання: «А навіщо?», «А чому?», «А чи варто?», до яких спонукає нас розум (до речі, як і *der Verstand*, чоловічого роду, тоді як «мудрість», як і *die Weisheit*, але не будемо робити з цього модних феміністичних висновків). Можливо, в цьому і полягає справжній сенс нашого існування: навчитися знаходити відповіді на запитання шляхом селекції самих запитань і простого усвідомлення, що певні з цих конструкцій, як аксіоми у геометрії, не потребують відповіді, хоча насправді і до геометричних аксіом можна було б поставити ряд риторичних запитань типу: «А навіщо?», «А чому?», «А чи варто?», якби хтось раптом захотів написати на цю тему філософську працю. Але ніхто чомусь не пише таких праць, тому вважається, що з аксіомами на сьогодні все з'ясовано, а те, що не з'ясовано, таким і має залишитися. Мудрість здобула перемогу над розумом. Так і хочеться сказати: «Вкотре⁷», але я стримаюся, аби нікому не дати підстав звинуватити мене в спекулятивному фемінізмі.

Все почалося, коли дід подарував мені, ледь я навчилася розпізнавати перші літери, малесеньку зелену книжечку, яка цілком поміщалася на дитячій долоні. Це був розмовник для німецьких офіцерів, яким необхідно було порозумітися з місцевим населенням російською мовою. *Dajte mnje chljeba* — такі чудернацькі

⁶ Протистояти = бути протилежним.

⁷ Вкотре = for the umpteenth time.

транскрипції з неймовірною кількістю латинської літери «йот» становили вміст цієї книжечки, і було там, треба визнати, все, що часом перетворює мову із засобу комунікації на засіб виживання. «Колись поїдеш до Німеччини, тобі знадобиться⁸», — сказав мені дід, і в словах його було стільки переконаності, що я відразу сприйняла це як доконаний факт, не замислюючись ні над тим, що поїхати до Німеччини на той час означало перетнути «залізну завісу», а в час пізніший — пережити чимало серйозних випробувань у німецькому консульстві, ні над тим, що цей чудернацький підручник навряд чи мені чимось допоможе, навіть якщо я колись таки справді потраплю до Німеччини, не кажучи вже про те, наскільки політично коректним було б нагадувати сучасним німцям про часи використання таких підручників, не замислюючись ще над масою важливих речей, які, безумовно, похитнули б мою дитячу впевненість у неминучості моєї поїздки, якби всі ці речі не були надто складними як для мого дитячого, так і для дідового старечого мозку.

З цією ж малозрозумілою багатьом і мало-вмотивованою на той час переконаністю дід наполягав на тому, щоб батьки віддали мене до німецької спецшколи, і батьки віддали — хоча й продовжували ще багато років після того, як це рішення було ухвалене і обговорення його втратило будь-який зміст, дорікати дідові тим, що «дитині забивають голову». Вивчення іноземних мов на той час вважалося справою настільки ж безглуздою, наскільки тепер їх знання вважається перспективним, багатообіцяльним і створює довкола людини, що володіє таким знанням, якийсь підкреслено шанобливий ореол, мало не німб. «Він володіє кількома іноземними мовами», — часто звучить з такою інтонацією, ніби володіє він як мінімум кількома родинними замками у країнах, де цими мовами розмовляють. Але люди, які вимовляють це з такою інтонацією, миттєво забудуть про неї і повернуться до зневажливо-поблажливого тону, якщо раптом завтра знову закриють кордони і виїхати до котроїсь із західних країн на заробітки стане настільки ж неможливо, як і років 30 тому.

Я не знаю, що думав з цього приводу мій дід, він ніколи не висловлювався на тему того, чому саме знання іноземних мов потрібне людині. Він просто вважав, що оскільки існують мови, відмінні від нашої, то треба намагатися навчитися розуміти хоча б деякі з них. «А раптом колись ти зустрінеш живого німця, що ти йому скажеш?» — питав мене дід, і його логіка здавалася мені незаперечною. Тому я старанно намагалася запам'ятати нескінченні «дер, ді, дас», з яких складаються не лише інструкції до відеомагнітофонів і кухонних комбайнів фірми «Braun», а й твори Рільке, Шиллера, Гете і Грасса, і намагалася ставитися природно до того, що сонце буває не лише середнього роду, як у нас, а й жіночого, як у них, а дівчинка, навпаки, буває не лише жіночого, а й середнього роду, але все це не насправді, а лише умовно, точніше, мовно, а ще точніше — граматично, без жодних статевих дискримінацій чи інших речей, надто складних для дитячої психіки. Можливо, це раннє при звичаєння до того, що існують факти, у ставленні до яких не можна застосовувати питання «чому?», «навіщо?» і «добре це чи погано?», привело мене до глибокого переконання, що діти таки повинні вчити іноземні мови, незалежно від відкритості кордонів, політичного устрою чи необхідності практичного застосування такого знання. Навіть якщо такої необхідності так ніколи і не

---

⁸ Стане потрібне.

виникне. Я глибоко переконана, що світ, заселений людьми, здатними просто і без запитань сприймати факт, що сонце буває різного роду, а стіл може мати безліч інших назв, не рахуючи назви фірми-виробника, і при тому залишатися тим самим столом, зручним або незручним, міцним або делікатним, новим чи старим, цей світ був би простішим і кращим. Хоча, можливо, це лише ілюзія, нав'язана дідовими розповідями.

Так-от, зараз мені здається, що всі його сентиментальні спогади і численні варіанти тої самої історії насправді мали привести мене до однієї мети. Точніше, зараз мені здається, що дід завжди це знав, просто приховував це своє знання від інших, навмисно прикидаючись п'яним чи забудькуватим, щоб залишити в таємниці свої справжні наміри, які могли не сподобатися решті членів родини. Дід хотів, аби я, коли виросту, повторила подорож, здійснену в юності ним самим, побувала у тих самих місцях, побачила ті самі, трохи видозмінені часом, краєвиди.

Спершу дід трохи мучився тим, що ця видозміненість спотворить моє уявлення про ці місця, і вбачав у цьому проблему, але потім він вирішив цю проблему в простий і геніальний спосіб. Він просто почав ігнорувати ці зміни; у мене досі збереглися накреслені ним плани: «Сідаєш на поїзд, ідеш до села Булькав, чи як воно там у них називається, виходиш біля крайньої хати, колись була під соломою, тепер не знаю, ідеш наліво, повз церкву. Коли побачиш великий такий двір, стайню на три корови, хату муровану, запитай Моніку, там її всі знають, у неї чоловік на війні загинув. Їй скажеш, що ти моя внучка. Побачиш, це хороша жінка».

Тепер мені здається, що я розумію його ідею. Він хотів якось пояснити мені, що час має зовнішній і внутрішній бік. І те, як виглядають люди і місцевість, де вони живуть, — це лише зовнішній, другорядний і мало важливий бік часу. Основне — це зберегти і передати нащадкам його внутрішній бік, уміння правильно ставитися до речей, яких не торкається зовнішній часовий плин, вміння ігнорувати все, що заважає правильно до цього ставитися, і здобувати перемогу над часом. Тепер я розумію його ідею, і мені здається, що нам із ним таки вдалося б здійснити це і перемогти час на ту коротку мить, коли я подивилася б на краєвид, який відкривається за церквою села Булькав, чи якось там інакше, на сході якоїсь глибокої східно-німецької провінції, якби я подивилася на це тими ж очима й у голові у мене з'явилися б ті ж думки, що й у мого діда, коли ця місцевість відкрилася перед ним тоді, у 42-му, коли його, 16-літнього і босого, прогнали пішки через пів-Європи, щоб він міг зрозуміти цю просту і незбагненну для багатьох річ. Лише в такий спосіб, напевно, і можна виправдати людську жорстокість, в руках якої людина виступає лише тупим знаряддям⁹, побачивши за нею прояви якоїсь вищої мудрості і вищої справедливості.

Але якщо подивитися на це все з такої точки зору то дідова ідея, а тепер уже наша з дідом ідея, бо в якийсь певний момент я теж перейнялася і захопилася цією ідеєю, — це лише вияв гордині і зарозумілості, бо не можна перемогти те, що вище за тебе і недоступне твоєму розумінню. І коли комп'ютер перемагає людину в грі в шахи, то тільки підтверджує це правило.

Отже, наша з дідом ідея була утопічною, але навіть зараз, коли я усвідомлюю цю утопічність, вона не втрачає для мене своєї привабливості¹⁰, а навпаки, тільки

⁹ Прилад, tool. Instrumental case.

¹⁰ Attractiveness.

видається глибшою й оригінальнішою. Це вже ідея вищого порядку, ніж якась прагматична, така, що потребує негайного або поступового втілення. Ідея майже художня, реалізувати яку можна лише в художньому творі з мінімальною ужитковою цінністю. Як можна використовувати картину Гойї у господарстві? Хіба накрити нею горщики, щоб не сідали мухи. З книжками те саме: їх найбільш екзистенціальним застосуванням є можливість ставати кльозетовим папером, що змінює коло поставлених до них вимог. Замість свіжості висловлених у них думок чи раціональності запропонованих ідей починають цінуватися м'якість паперу і вицвілість літер шкідливого для людських задів друкарського шрифту. І це добре, що твори мистецтва мають ще таке найпростіше застосування, адже це виправдовує їхнє існування у свідомості багатьох, хто не хоче або не може оцінити іншу, відмінну від утилітарної, необхідність існування цих творів.

Так і наша з дідом ідея повинна була мати, крім зрозумілого тільки нам художнього вияву, якусь грубо практичну мотивацію, на наш погляд, безглузду, зате зрозумілу всім іншим. Аби переконати батьків у необхідності вивчення мною німецької мови, дідові вистачило пояснення: «А якщо вона раптом колись зустрине живого німця...» Це було не дуже переконливо, але надіяло вивчення іноземної мови хоч якимось змістом. Для бабці, дідової дружини, цієї мотивації було замало. Вона негативно ставилася до подорожей за кордон загалом і до дідових мандрів зокрема, очевидно, під впливом негативних асоціацій, навіюваних спершу радянською пропагандою, в якій слово «закордон» мало чітко виражене негативне забарвлення, а далі під впливом розповідей численних сусідок, у яких за кордон постійно виїжджали якісь члени родини, але часто замість того, щоб повернутися додому разом із сподіваними заробітками, поверталися із сумами, значно меншими за сподівані, взагалі без будь-яких сум, з боргами — або й просто не поверталися. І бабця не хотіла такої долі єдиній онуці. Тому довго була проти вивчення мною німецької, аж поки не з'явилися перші напівчутки-напівповідомлення про виплату німецьким урядом компенсацій колишнім примусовим робітникам. Ми з дідом, а точніше, тоді ще лише сам дід ухопився за цю інформацію, як за рятівну соломинку, і ця соломинка виправдала нас навіть перед бабцею. «Вона поїде до села, де я працював, знайде документи, і на їхній основі мені виплатять компенсацію», — так виглядала наша з ним ідея, адаптована для всіх, хто не розумів, навіщо мені насправді потрібно побувати в селі Булькав, чи як воно зараз там називається.

Згідно з однією з версій дідової історії за кордон він потрапив, рятуючись від Советів, що наступали зі сходу. Ця версія з'явилася в діда не так давно, вона ще мало розроблена, а тому викликає цілий ряд сумнівів, пов'язаних з неузгодженістю окремих деталей цієї історії. Ну, наприклад, як тоді пояснити те, що в 1945 дід повернувся на окуповану Советами територію, хоча не мав тут ні сім'ї, ні хати, а навпаки, мав можливість одружитися з Монікою, в якій чоловік загинув на фронті, і стати «дойче бавуром», як окреслює цей статус сам дід? Можна, звичайно, пояснити це прагненнями патріотичними, якими рясніють друковані біографії дідових однолітків, але сам дід ніколи про такі свої переконання не згадував, та й виглядали б вони на тлі його пізнішого членства в партії і багаторічного фігурування серед передових трудівників колгоспу не дуже переконливо. Хіба в тому разі, якби дід був спецагентом і таємно працював «для Заходу». Але

спецагентом він не був, бо жодної згадки про щось таке не фігурує в численних варіантах його історії, а крім того, якби він свого часу таємно працював «для Заходу», то зараз був би як мінімум народним депутатом, і компенсація від німецького уряду не становила б для нього якоїсь суттєвої суми. Пояснити таке повернення можна було б мотивами суто особистими. Наприклад, романтичним коханням мого діда до моєї бабці, яке не перемогли навіть меркантильні міркування і зваби¹¹ далекої та заможної Моніки. Але з моєю бабцею дід познайомився вже після війни, а про Моніку говорив рідко, лаконічно і завжди одну й ту ж фразу: «Вона була хороша людина і багато мені допомогла». Можливо, причина крилася в небажанні самої Моніки виходити заміж за діда, але про це я вже так ніколи і не дізнаюся. Як і про те, якою є точна назва села Булькав.

Інша версія, модна в часи мого дитинства, полягала в тому, що дід мій повернувся не на окуповану, а на визволену «старшими братами» територію, за що й був потім заслужено нагороджений численними грамотами Героя Соціалістичної Праці і навіть став старшим майстром, викладаючи в училищі, яке готувало висококваліфікованих трактористів. Але версія ця теж не особливо переконлива, бо, по-перше, я ніколи не чула її від самого діда, а лише із суперечок між собою інших дорослих. А по-друге, чому ж тоді зникли всі дідові документи, як ті, які підтверджували його перебування на «окупованій території», так і ті, які свідчили про членство у партії? Як на мене, це спростовує версію про те, що котрісь із цих полярно протилежних переконань були дідові ближчими. Сам він уперто ігнорував будь-які питання, що стосувалися його ставлення до «червоних» або «білих», хоча достеменно було відомо, що «хлопці з лісу» неодноразово приходили по нього через його членство в партії, і він лише чудом залишився живим, а однопартійці не раз влаштовували йому неприємності, підозрюючи у зв'язках із «хлопцями з лісу».

«Чоловік мусів вижити, то було моє заданіє. Ферштеєн?» — казав він усім, хто ставив подібні запитання, і мені здається, тепер я розумію, що саме він мав на увазі.

Така амбівалентність у вираженні своїх політичних переконань була притаманна дідові, він трохи соромився її, і тому мені лише після складання докупи окремих частин його розповідей вдалося виявити, що втекти з концтабору дідові вдалося не стільки завдяки його надлюдському героїзмові, скільки завдяки його майже швейківській¹² спритності. Він невідомо де примудрився роздобути для наглядача пляшку українського самогону, і той «забув» поставити йому на руці номер. А потім діда вивезли з території концтабору в контейнерах з брудною білизною.

Або епізод з його військової біографії, коли він кілька місяців провів у вже визволеному радянськими військами Берліні, працюючи перекладачем і провідником одночасно і для переможців, і для німецьких полонених, що тікали. При цьому дід не віддавав переваги жодним із них, керуючись суто фінансовими міркуваннями.

«Чоловік мусів вижити», — у цьому полягала найвища життєва мудрість, вища

---

¹¹ Те, що приваблює або спокушає.

¹² Персонаж твору чеського гумориста, Ярослава Гашека. *Пригоди бравого вояка Швейка*. Jaroslav Hašek. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. 1921–22.

за актуальні політичні уподобання, за моральну відповідальність перед нащадками (перед ким мав би відповідати, якби не вижив), вища за інтереси обох воюючих сторін, адже сенс перемоги чи поразки будь-якої з них існував би для діда, а разом з ним і для всієї нашої родини тільки в тому разі, якби він вижив.

Я не знаю, як дід ставиться до твердження про те, що мета виправдовує засоби. Ми ніколи не говорили з ним про це. Як не говорили і про безліч інших речей, які, напевно, будуть важливими для істориків. Зате ми часто обговорювали подробиці того, які саме документи потрібно буде мені знайти і відновити у німецьких архівах для того, щоб дід міг отримати компенсацію. Не менш часто ми зупинялися і на тому, яким саме чином мені вдасться перетнути кордон для того, щоб потрапити до села Булькав, чи як воно там тепер називається. Ми обговорювали подробиці мого маршруту і довго сперечалися про те, який транспорт у Німеччині дешевший — автомобільний чи залізничний. І я навіть надсилала поштою запити у різні громадські й державні організації, які займаються пошуком в архівах і відновленням утрачених під час війни документів. Кілька таких організацій надіслали мені відповіді. В цих відповідях стриманою, ввічливою канцелярською німецькою повідомлялося, що, на жаль, ніяких відомостей на тему, що мене цікавить, не знайдено. Аж поки я не зрозуміла з випадково зрєненої дідом фрази, що ніяких документів і не може бути знайдено, бо всі документи він сам старанно спалив ще відразу після війни, ще до вступу в партію, і навіть його відбитки пальців, за якими його колись зловили в поїзді під час спроби втечі від чергового «бавура», ідентифікували і відправили назад, навряд чи збереглися, бо, від'їжджаючи з червоними, дід за допомогою другої важливої у своєму житті пляшки горілки попросив місцевого писарчука знищити в архіві його папку.

Спершу я не могла збагнути, навіщо було дідові обманювати мене стільки років. Але тепер я розумію, що ідея його вища за прагматичне прагнення отримати кілька тисяч марок від німецького уряду. Дідові йдеться про більше. Йому, як і мені, здається, що в житті людини, принаймні в житті деяких людей, повинні існувати миті, коли вдасться перемогти час, його жорстокий і незворушний плин, змінити на свій смак розписаний кимось невідомим сценарій власного життя. Всі зусилля дідової молодості, численні втечі, спалювання документів, спроби змінити власну біографію і багато всього іншого були скеровані саме на те, щоб перемогти час і фатум, самому змодельовати те, що людині вирішувати не дано. Чи, іншими словами, заспокоїти власну гординю. Усвідомлення того, що виконати це завдання неможливо, спонукало діда розповідати історію свого життя щоразу по-іншому, так, ніби йому вдалося двічі вступити в ту саму річку, чи ніби життя — це літературний текст, який автор може переписувати безліч разів, примушуючи персонажів щоразу діяти по-новому. Єдине, чого дід навчився у цій невдячній боротьбі з часом і фатумом, він вирішив передати мені. Час неможливо перемогти — його можна тільки ігнорувати. І тому дід часто розповідає мені ту саму історію, постійно додаючи якісь нові деталі або змінюючи старі, і частина з цих подробиць абсолютно точно є вигаданою, і я знаю про це, але єдине, що ми можемо змінити насправді, — це вигадувати все нові й нові подробиці у власному чи чужому минулому, і ми робимо це, ми з дідом робимо це.